

Alicja Gontarek, *Żydzi Mińska Mazowieckiego w latach 1918-1939*, Lublin 2015
ss. 586, ISBN 978-83-7784-662-9.

Publikacja *Żydzi Mińska Mazowieckiego w latach 1918-1939* wydana w 2015 r. przez wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie jest książkową wersją rozprawy doktorskiej *Życie społeczno-polityczne ludności żydowskiej Mińska Mazowieckiego w latach 1918-1939*, obronionej 14 marca 2014 r. przez Alicję Gontarek na UMCS, jej promotorem był prof. dr hab. Konrad Zieliński. Powstała ona w wyniku jej wieloletnich zainteresowań badawczych, dotyczących historii społeczności żydowskiej w Mińsku Mazowieckim i powiecie mińskim. Począwszy od pracy magisterskiej¹ obronionej na Akademii Podlaskiej w roku 2007, dała się poznać między innymi jako prelegentka biorąca udział w licznych sesjach popularnych i naukowych, przewodniczka wycieczek po mińskim cmentarzu żydowskim oraz autorka licznych artykułów naukowych zamieszczanych w różnorodnych wydawnictwach m. in. w periodyku Towarzystwa Przyjaciół Mińska Mazowieckiego – „Roczniku Mińskomazowieckim” czy „Biuletynie Żydowskiego Instytutu Historycznego” oraz „Kolbojniku” – Biuletynie Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Warszawie. Konsekwentnie i stale powiększa swój zasób wiedzy o dziejach społeczności żydowskiej w Polsce. By móc zapoznać się ze źródłami wytworzonymi przez badaną społeczność żydowską, opanowała język jidysz. Obecnie w ramach zespołu naukowego w Żydowskim Instytucie Historycznym jest tłumaczem pracującym nad pełną edycją dokumentów z Podziemnego Archiwum Getta Warszawskiego (Archiwum Ringelbluma).

Historia Mińska Mazowieckiego oraz powiatu mińskiego jest tematem licznych artykułów A. Gontarek, ukazujących się, w lokalnych periodycznych wydawnictwach, są nimi: „Rocznik Mińskomazowiecki”, „Rocznik Kałuszyński”, „Rocznik Stanisławowski” oraz „Mińskie Zeszyty Muzealne”. Wśród wymienionych „Rocznik Mińskomazowiecki” stanowi najważniejszą, ukazującą się cyklicznie, publikację poświęconą historii Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego, której współredaktorem od roku 2012 jest Alicja Gontarek.

Jak dotychczas ukazały się trzy opracowania dotyczące historii międzywojennej Mińska i powiatu mińskiego. Pierwszym z nich były wydane 1976 roku, *Dzieje Mińska Mazowieckiego w latach 1421-1971² pod redakcją naukową Józefa Kazimierskiego*, opracowanie to ze względu na czas w jakim się ukazało, nie spełnia do końca kryteriów pracy naukowej, pełne jest uogólnień, pomija szereg faktów, szczególnie dotyczących międzywojnia i okresu zaborów, nie podejmuje także nawet częściowo problematyki związanej z dziejami społeczności żydowskiej miasta, wręcz nie dotręga się tej tematyki. Dwie pozostałe publikacje autorstwa Lilli Kłos³ i Janusza Kuligowskiego⁴ o dziejach miasta i powiatu obejmują te same czasy chronologiczne co omawiana praca Alicji Gontarek, sygnalizują one niejako problem mniejszości żydowskiej, lecz rezygnują z szerszej jego analizy. Można to tłumaczyć względami językowymi, choć nie do końca, dowiodła tego Alicja Gontarek, docierając do wielu polskojęzycznych źródeł archiwalnych, źródeł drukowanych, wspomnień, artykułów prasowych i opracowań dotyczących ludności żydowskiej Mińska, na bazie których można podjąć się badań, nie znając nawet języka jidysz.

Swoje opracowanie autorka oparła na wspomnieniach żydowskich mieszkańców Mińska

¹ A. GONTAREK, *Spolecznosc żydowska w mieście i gminie Mińsk Mazowiecki (1918-1939)*, promotor: ks. prof. dr hab. Roman Krawczyk Akademia Podlaska w Siedlcach 2007.

² Okresowi międzywojennemu poświęcony jest rozdział: Krzysztofa KUBIAKA, *Mińsk Mazowiecki w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego w latach 1421-1971*, Warszawa 1976, s. 199-223.

³ L. KŁOS, *Mińsk Mazowiecki. Miasto i powiat w drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010, ss. 272.

⁴ J. KULIGOWSKI, *Życie polityczne, społeczno-gospodarcze i kulturalne powiatu mińsko-mazowieckiego w latach 1918-1939*, Mińsk Mazowiecki 2013, ss.456.

Mazowieckiego, opublikowanych w języku jidysz i po hebrajsku *Sejfer Minsk Mazowieck*,⁵ jest to pierwsze wykorzystanie tego źródła w polskiej historiografii, jest ono niezwykle obszerne lecz wymagające wnikliwej weryfikacji, uzupełnieniem są wspomnienia Chila Kirszenbauma,⁶ znajdujące w zbiorach rodzinnych Kirszenbaumów. Przeprowadziła także 11 wywiadów z najstarszymi mieszkańcami Mińska.

Książce liczącej 586 stron został nadany układ chronologiczno-problemowy z podziałem na siedem logicznie powiązanych rozdziałów przedstawiających następujące zagadnienia: *Dzieje osadnictwa żydowskiego do 1918 roku*, *Żydowska gmina wyznaniowa w II RP*, *Aktywność gospodarza i źródła utrzymania*, *Życie polityczne*, *Żydzi w samorządzie miejskim*, *Edukacja i organizacje społeczno-kulturalne*, *W obliczu zagrożenia: rok 1920 i 1936*.

Autorka oparła się na bardzo solidnej bazie źródłowej, co trzeba zaznaczyć wymagającej dużego nakładu pracy, są i poświęconego czasu. Kwerendy przeprowadziła aż w 15 archiwach docierając do 50 zespołów archiwalnych, czego powodem była wyjątkowa mała czy wręcz nie istniejąca literatura przedmiotu, podstawę źródłową stanowiły dokumenty znajdujące się w otwocim oddziale Archiwum Państwowego Miasta Stołecznego Warszawy, a szczególności zespół: Akta Mińska Mazowieckiego 1877-1950, w miarę kompletnym stanie zachowania. Nie będę wymieniał pozostałych zespołów archiwalnych podanych kwerendzie, ponieważ z treści opracowania widać właściwe i celowe ich wykorzystanie przez autorkę.

Wielkim wyzwaniem badawczym któremu sprostała Alicja Gontarek było próba odtworzenia *Dziejów osadnictwa żydowskiego do 1918 roku* oraz ustalenia genezy ludności żydowskiej w Mińsku, sięgającej XVII wieku, autorka starała się dotrzeć do najstarszych źródeł.

W pierwszym rozdziale opracowania pisząc o rozwoju demograficznym populacji żydowskiej na obszarze Mińska Mazowieckiego od czasów Księstwa Warszawskiego do roku 1918, niestety Autorka nie wykorzystwała w pełni źródeł drukowanych a mianowicie danych statystycznych o ludności żydowskiej zawartych w *Obzor Warszawskiej Gubernii* [*Обзор Варшавской губернии*] (wzięta pod uwagę rocznik 1895 i 1896) wydawnictwo to publikowało dane statystyczne w latach 1874-1896).

W pierwszym rozdziale pisząc o stosunkach demograficznych, pomija wpływ działań zbrojnych powstania listopadowego: kwaterunek wojsk, rekwizycje, epidemia cholery. W historii XIX-wiecznej omawianego obszaru był to najbardziej katastrofalny okres. Autorka na stronie 34, w przypisie 80 wyjaśniającym ubytek ludności żydowskiej na początku wieku XX, niewłaściwie wyjaśnia sprawę akt stanu cywilnego wyznania mojżeszowego, „że są obciążone błędami wynikającymi z niechlujności księży, które je prowadzili?”. Akta te od roku 1825 w Królestwie Polskim prowadzili burmistrzowie lub ich zastępcy, od roku 1830 także rabini, do roku 1868 prowadzono je w języku polskim, a następnie w języku rosyjskim do roku 1915. Rozdział pierwszy w odróżnieniu do pozostałych zawiera kilka mało znaczących pomyłek, czy też literówek, widać że nie do końca został sprawdzony pod tym kątem, być może powstał najpóźniej. Rozdział pierwszy daleko wykracza w swoje treści poza zwykły zarys historyczny, mógłby on poza niewielkim uzupełnieniem być nawet początkiem dłuższego opracowania (*Żydzi w Mińsku Mazowieckim do roku 1939*).

Autorka w swojej pracy często w wymiarze prawnym analizuje funkcjonowanie społeczności żydowskiej Mińska, wykazując się znajomością jej statusu prawnego, szkoda że tekstu nie popiera w tych przypadkach odpowiednimi przypisami z podaną podstawą prawną. W wykazie źródeł powinny się znaleźć akty prawne, im też powinien być poświęcony pierwszy podrozdział w rozdziale drugim: *Żydowska gmina wyznaniowa w II RP*.

W okresie międzywojennym Żydzi stali się przecież obywatelami niepodległej Polski, teoretycznie posiadającymi takie same prawa jak polska większość. W świadomości ogółu Polaków,

⁵ *Sejfer Minsk Mazowieck; izker buch noch der chorew – geworener kehile Minsk-Mazowieck*, red. E. SIEDLECKI, Jerusaleń 1977.

⁶ Chil KIRSZENBAUM, *Bezkarny Mord na Żydach w Mińsku Mazowieckim*, mps, od roku 1984 w zbiorach Instytutu Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu *Yad Vashem w Jerozolimie*, j. pol, zdigitalizowana wersja, <http://www.szteit.org.pl/pl/article/minsk-mazowiecki/16,relacje-wspomnienia/15421,chil-kirszenbaum-bezkarny-mord-na-zydach-w-minsku-mazowieckim-mps-wspomnien-/dostep> [29 lutego 2015 r] oficjalny portal Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.

Żydów w II RP uważano za mniejszość religijną (w ustawach i rozporządzeniach często określenie „żydzi”, „żyd” pisane jest małą literą) nie widziano w nich narodu, co ciekawe ortodoksyjne konserwatywne środowiska żydowskie sądziły podobnie. Zapewne nie inaczej było w Mińsku Mazowieckim w okresie międzywojennym, tym bardziej że obowiązywały jeszcze niektóre dyskryminacyjne przepisy prawne zaborcy. Wyznawcy judaizmu w Polsce międzywojennej tak jak inne mniejszości wyznaniowe, z pozycji prawa obowiązującego byli poddani większej kontroli organów władzy państwowej, w odróżnieniu od uprzywilejowanej pozycji kościoła rzymskokatolickiego. Co nie uszło uwadze autorce niniejszego opracowania. Ze względu na specyficzną terminologię związaną z judaizmem, wszystkie terminy związane z tą religią winny być wyjaśnione. Tylko część z nich tłumaczą przypisy, celowym było by umieszczenie ich w aneksie na końcu książki.

Interesującym ze względów poznawczych jest trzeci rozdział: *Aktywność gospodarza i źródła utrzymania*. Dotychczas nie było opracowań o aktywności ludności żydowskiej w skali mikroekonomicznej jej wkładu w rozwój gospodarczy Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego, w przypadku innych podobnych monografii problem aktywności gospodarczej raczej traktowany jest z pozycji polonocentrycznej. Poza działalnością polityczną, działalność gospodarza była głównym obszarem interakcji ludności żydowskiej miasta z ludnością polską.

W kolejnym zaś rozdziale czwartym: *Życie polityczne, Żydzi w samorządzie miejskim*, pojawia się wiele interesujących dotychczas nie znanych informacji o udziale w życiu politycznym głównie w wymiarze lokalnym. Autorka przedstawia też poglądy oraz zapatrywania polityczne wewnątrz społeczności mińskich Żydów. W sposób bardzo przystępny charakteryzuje sympatie polityczne mińskich Żydów, porównując je do zapatrywań mieszkańców pobliskiego Kałuszyna, miasta powiatu mińskiego o przewadze tejże ludności nad ludnością polską. Żydzi mińscy według ustaleń Alicji Gontarek, byli w większości zwolennikami tradycyjnych ortodoksyjnych partii żydowskich, tylko ich znikomy procent głównie ludzi młodych skłaniał się ku nowym socjalistycznym i syjonistycznym prądom politycznym, nieliczni z nich związani byli z ruchem komunistycznym. Analiza ta obala istniejące do tej pory stereotypy tzw. *żydo-komuny* popularne wśród środowisk antysemitów.

Dwa ostatnie rozdziały⁷ szósty i siódmy są w zasadzie kontynuacją wcześniejszych publikacji autorki, które zostały poddane autokrytyce oraz zostały wzbogacone o nowe ustalenia badawcze, o dużych walorach poznawczych. Rozdział szósty dostarcza szeregu nowych ustaleń o działalności kulturalnej, sportowej środowiska mińskich Żydów, co dotychczas nie było przedmiotem żadnych naukowych opracowań i analiz.

Szczególne znaczenie ma naukowe opracowanie w VII rozdziale pracy postaw mieszkańców mińska wobec wojny 1920 i zamieszek antyżydowskich w Mińsku w 1936. To ostatnie wydarzenie było przedmiotem szeregu artykułów, z nim często kojarzone są stosunki polsko-żydowskie, a także samo miasto Mińsk Mazowiecki w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Niesłusznie zamieszki bywają, bezpodstawnie nazywane „*pogromem*”⁸. Tym terminem autorka się nie posługuje. Alicja Gontarek dokonała bardzo obszernej analizy tych wydarzeń, z których jasno wynika że nie miały one nic wspólnego z pogromami ludności żydowskiej w carskiej Rosji. Powodem zaistnienia zajść antyżydowskich, był brak zdecydowanej reakcji ze strony władz administracyjnych i policji. Autorka na podstawie przytoczonych źródeł dowiodła, że przyczyną wielodniowych zamieszek była obojętna postawa odpowiedzialnego za porządek publiczny starosty mińskiego, którego brak natychmiastowej reakcji spowodował eskalację przemocy. Warto też zaznaczyć że ostatni rozdział (o wydarzeniach z 1936) powstał w oparciu o nowe, nieznane materiały uzyskane z Archiwum Instytutu Pamięci

⁷ I tak rozdział VI: *Edukacja i organizacje społeczno-kulturalne jest* rozwinięciem artykułu: A. GONTAREK, *Stan szkolnictwa żydowskiego w Mińsku Mazowieckim*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, 17, 2009, s. 85-112 także rozdział VII: *W obliczu zagrożenia: rok 1920 i 1936. artykuł: Postawy żydowskich mieszkańców Mińska Mazowieckiego i Kałuszyna wobec wojny polsko-bolszewickiej 1920*, „Studia Żydowskie Almanach”, 2, 2012, s. 63-86. A także: A. GONTAREK, *Spoleczność żydowska miasta i gminy mińsk Mazowiecki (1918-1939)*, Siedlce 2008.

⁸ J. LASKOWSKA-GIELO, *Pogrom w Mińsku Mazowieckim (czerwiec 1936)*, „BŻIH”, 196, 2000, s. 485-495.

Narodowej⁹, w tym przypadku autorka podane w nich informacje poddała wnikliwej analizie, ze względu na okoliczności w jakich powstały.

Książka *Żydzi Mińska Mazowieckiego w latach 1918-1939*, w sposób znaczący wzbogaca literaturę przedmiotu badań nad stosunkami polsko-żydowskimi w wymiarze lokalnym w okresie międzywojennym. Opracowanie może być wzorem dla innych tego typu opracowań, także dla tych których tematem są relacje pomiędzy mniejszościami narodowymi oraz religijnymi. Bezdyskusyjna jest wartość poznawcza oraz dokumentacyjna pracy, będąca swoistym kompendium wiedzy, mogąca być pomocnym odniesieniem dla innych historyków podejmujących podobną tematykę. Założenie badawcze jakie postawiła Alicja Gontarek: *to przekonanie, że ludność żydowska Mińska Mazowieckiego jako zbiorowość podlegała nieustannym społecznym interakcjom, których znaczenie dla konstituowania się jej samoświadomości odegrało ogromną rolę, także w kontekście warunków, jakie w II Rzeczypospolitej stworzono dla mniejszości żydowskiej*¹⁰ - powyższe opracowanie w pełni potwierdza.

Arkadiusz ŁUKASIAK* (Siedlce University, Poland)

⁹ Były to materiały służące do rozpracowania środowiska działaczy Stronnictwa Narodowego w Mińsku przed wojną i po niej, także środowiska żołnierzy 7 Pułku Ułanów Lubelskich, Komendanta powiatowego Policji Państwowej Mariana Perkowskiego w Mińsku. Patrz: A. GONTAREK, *Żydzi w Mińsku Mazowieckim w latach 1918-1939*, Lublin 2015, s. 446, 450, 456, 471.

¹⁰ Tamże, s. 8.

* Institute of History and International Relations, arkadiuszlukasik@gmail.com